

Nakşî Mustafa Dede İle Bursalı Ali Rızâ'nın Hilye-i Mevlânâ'larının Mukâyese Denemesi

*A Comparison of Nakşî Mustafa Dede's Hilye-i Mevlana
with Bursali Ali Rıza's*

Abdülkadir DAĞLAR*

ÖZET

Mevlânâ hakkındaki biyografik kaynaklar arasında, Mevlânâ'nın çeşitli özelliklerinden bahseden hilye-i Mevlânâ'lar da yer almaktadır. Bu çalışmada, Nakşî Mustafa Dede ile Bursalı Ali Rızâ'nın 19. yüzyılda kaleme aldıkları "Hilye-i Mevlânâ"larının tenkitli metinleri verilmiş; bu metinlerden hareketle de iki eser şekil, muhtevâ, dil ve üslûp açısından bir mukâyeseye tâbi tutulmuştur. Çalışma, bilhassa "hilye"ye konu teşkil eden asıl bölümlerde işlenen konularla birlikte, kullanılan dil ve üslûbun benzer olduğunu, ancak şekil ve tertip özellikleri yönlerinden önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Sonuçta, hilye-i Mevlânâ'ları tezkireler, menâkıpnâmeler gibi biyografik kaynaklarla mukâyese etmenin lüzumu ve önemi anlaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Hilye, Mevlânâ, Nakşî Mustafa Dede, Bursalı Ali Rızâ, Mukâyese

ABSTRACT

Hilye-i Mevlana books which are about Mevlana's specialities take place in the sources of Mevlana's biography. In this study the critical texts of Nakşî Mustafa Dede's Hilye-i Mevlana and Bursali Ali Rıza's, which were written 19th century, take place and we tried to compare these two texts according to form, contents, parlance and style. When we compared these texts we saw that both of them have similar subject, parlance and style but they have different forms and compositions. Eventually we can see it is needful that we should compare Hilye-i Mevlana books with biographic books as tezkires and menakipnames.

KEY WORDS

Hilye, Mevlana, Nakşî Mustafa Dede, Bursalı Ali Rıza, Comparison

* Öğr. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Kelime anlamı olarak “süs, bezek, ziynet, cevher” manalarına gelen hilyenin, mecazen “güzel yüz, güzel sıfatlar” ve edebiyat terminolojisinde “Hz. Muhammed’in fizikî özelliklerinin ve seciyesinin anlatıldığı edebî tür” şeklinde kullanıldığı erbabının malûmudur. Zamanla hüsn-i hat ve tezhip geleneklerinde bu konuyu bir form dâhilinde işleyen çalışmalara, levhalara da hilye adı verilmiştir. Arap edebiyatında Hz. Peygamber’i anlatan şemâ’il kitaplarının içinde bir bölüm olarak yer alan hilye, başlı başına bir tür olarak gelişimini Türk edebiyatında tamamlamış, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar manzum ve mensur pek çok hilye örneği verilmiştir.¹ Yine Türk edebiyatında, Arapça telif edilmiş meşhur şemâ’il kitaplarının hilye bölümleri mensur olarak birçok kez tercüme ve şerh edilmiştir.²

Ortaya çıkış sürecinde sadece Hz. Peygamber için “hilye-i şerîf, hilye-i saâdet, hilye-i nebevî” gibi isimler altında yazılmakla birlikte, sonraki dönemlerde enbiyâ, çehâr-yâr-ı güzîn, ehl-i beyt, aşere-i mübeşşere, din ve tarikat büyükleri hakkında da çeşitli hilyeler kaleme alınmıştır.³

Mevlevîlik tarikatı çevresinde çeşitli şahıslarca Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’ye dâir hilyeler yazılmıştır. Türk edebiyatında ilk Mevlânâ hilyesi Manisa Mevlevîhânesi şeyhlerinden Lutfî Mehmed Dede (ö. 1737) tarafından kaleme alınmıştır; bu eser 124 beyittir.⁴ Mevlânâ hakkında Tâhirü’l-Mevlevî’nin (ö. 1951) te’lif ettiği hilye ise 197 beyitten müteşekkildir.⁵

Biz bu çalışma çerçevesinde 19. yüzyılda Nakşî Mustafa Dede (ö. 1854) ve Bursalı Ali Rızâ (ö. 1905) tarafından yazılan iki “Hilye-i Mevlânâ”yı mukâyese olarak ele almaya çalışacağız. Mukâyese çalışmasına geçmeden önce, bu iki

¹ İskender Pala, *Hilye-i Saadet*, TDV, Ankara 1991, s. 1-10; Mustafa Uzun, “Hilye”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, TDV, İstanbul 1998, s. 44-47.

² Uzun 1998, s. 46.

³ Uzun 1998, s. 44.

⁴ Lutfî Mehmed Dede’nin te’lif ettiği hilyenin tam metni ve bununla ilgili geniş bilgi için şu çalışmalara bakılabilir: Mustafa Erdoğan, “Lutfî Mehmed Dede ve Hilye-i Mevlana Adlı Eserine Göre Mevlana’nın Özellikleri”, *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 59-82; Zehra Göre, “Lutfî Muhammed Efendi’nin ‘Hilye-i Hazret-i Mevlânâ’sı’”, *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 111-128.

⁵ Tâhirü’l-Mevlevî’nin bu eserinin tam metni ile şekil ve muhteva incelemesi için şu çalışmaya bakılabilir: Neslihan Koç-Keskin, “Tâhirü’l-Mevlevî’nin Hilye’sine Göre Mevlana”, *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 197-222.

şahsın kısa biyografilerinin ardından “Hilye-i Mevlânâ”larının metinlerini de burada vermek uygun olacaktır.

18. yüzyılın sonlarında Edirne’de doğan Nakşî Mustafa Dede, Arapça ve Farsça yanında mûsikî, edebiyat ve hat tahsilini yine bu şehirde tamamlamıştır. Gelibolu Mevlevîhânesi ve Afyon Mevlevîhânesi’nde kısa bir müddet kaldıktan sonra Konya Mevlevîhânesi’nde çilesini tamamlayıp “dede” olmuştur. 1825’te Mısır’a gitmiş, bu tarihten 1838 yılına kadar Kahire Mevlevîhânesi’nde kudümzenbaşılık görevinde bulunmuştur. 1838’de bu mevlevîhânenin şeyhi olan Nakşî Mustafa Dede, burada 1854’te ölümüne kadar 16 yıl şeyhlik yapmıştır. Türbesi Kahire Mevlevîhânesi hazîresindedir. Türk mûsikîsinin büyük neyzenlerinden sayılan Nakşî Dede’nin Şedd-i Arâbân Âyîni mûsikî alanında günümüze kalan en önemli eseridir. Şiirlerinden 74 adet Türkçe ve Farsça rubâî ve bir adet Hilye-i Mevlânâ’sı bilinmektedir.⁶

Nakşî’nin Hilye-i Mevlânâ eserinin bilinen üç nüshası da Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi’ndedir. Nüshaların ilki (M) 2163 numarada kayıtlı yazma mecmuanın 48b-49b, ikincisi (M1) 1175 numaralı mecmuanın 10b-11a, üçüncüsü (M2) ise 4008 numaralı mecmuanın 13a-15b varakları arasındadır. M1 ve M2 nüshaları 47 beyitten oluşmaktadır ve M nüshasından 6 beyit (9, 46, 50, 51, 52 ve 53. beyitler) eksiktir. Aralarında çoğu yönden ortaklık bulunan M1 ve M2 nüshalarının, farklı bir ortak nüshadan veya birbirinden istinsah edilmiş olabileceği ihtimali açıktır. Diğer iki nüshadan ciddî farklılıklar gösteren M nüshası da başka bir koldan geldiği anlaşılmaktadır. Aşağıda eserin sadece bu üç nüshasından hareketle kurulmuş tenkitli metni yer almaktadır.

⁶ Yılmaz Öztuna, “Nakşî Dede Efendi (Neyzen Şeyh Mustafa)”, *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, MEB, Ankara 1977, s. 88; Özcan, Nuri, “Nakşî Mustafa Dede”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV, İstanbul 2006, s. 334-335.

Ĥilye-i pāk-i ĥazret-i Mevlānā el-mūlakķab bi-Monlā Ĥunkār ķuddise sırruhu⁷

...-- / ...-- / ...-

Ĥilyesin ĥazret-i Mevlānānuñ
Diñle pīrāyesin ol sulţānuñ

Eyleyen anı ŧehā zīb-i kitāb⁸
Yazdı bu resme nice lafz-ı ŧavāb

Levn-i sīmāsını ol Rabb-i Mecīd
Gūyiyā ķılmıŧ idi verd-i sefid

Levn-i vechini o ŧāhuñ her gāh⁹
Didi gördükde mihir ŧey³ li'llāh

5 Nūr-ı Ķudsi ile ol ŧolmiŧ idi
Ġıbta-āverde-i bedr olmiŧ idi

ŧekl-i ebrūsı idi hem-çü hilāl
Böyle naķŧ itdi Ĥakīm-i Mūte‘āl

İki mıŧrā‘-ı siyeh-levn idi tā
Maţla‘-ı ĥüsne odur zeyn-efzā

İttiŧāl üzre degül o ķaşlar
Ĥoŧ-nümā idi o ‘ālī-manzar¹⁰

⁷ Ĥilye-i pāk-i ĥazret-i Mevlānā el-mūlakķab bi-Monlā Ĥunkār ķuddise sırrahu M1, M2: - M.

⁸ zīb M: zeyn M1, M2.

⁹ levn M: nūr M1, M2.

¹⁰ idi M: oldı M1, M2.

Levh-i pîşâni idi pek rûşen
Meşelâ oldu açılmış süsen¹¹

10 Bekledi hüsni serâyın güyâ
Çarşu çarşu iki hâcib cânâ

Oldı vâsi^c ol iki çeşm-i humâr
Mest iderdi göreni ey hüşyâr

Ne ziyâde şaru idi ne siyâh
Dil-rübâ idi o gözlerde nigâh¹²

Reşk iderdi Hoten âhūsı eger
Çeşm-i şâhânesine kılsa nazâr

Muşhaf-ı rüyı içinde anuñ
Bîni-i pâki o ‘âlî-şanuñ

15 Hüb u mevzün-elif-i sîm-endâm
Böyle naql itdi diyen ehl-i kelâm

Ne mülahham idi ruhlar ne naḥîf¹³
Nev-şüküfte gül idi vech-i laṭîf

Ḥaṭṭ-ı şeb-rengi daḥı oldu şerîf
Cedd-i a‘lâsı gibi üsti naḥîf

Ger siyeh-reng idi diseñ kâbil
Lîk fi’l-cümle şaruya mâ’il

¹¹ Levh-i pîşâni idi pek rûşen / Meşelâ oldu açılmış süsen M: - M1, M2.

¹² idi M: oldu M1, M2.

¹³ naḥîf M: ḥafîf M1, M2.

Şubh-ı dîdâra idi ziynet-dih¹⁴
Şöyle ki oldu görenler vâlih

20 Laḥm-ı cismi vasaṭu'l-ḥâl idi hem
‘Işık-baḥş idi o zât-ı ḥurrem

Daḥı bî-mû idi cism-i zîbâ
Reşk iderdi aña sîm-i sârâ

Tâmmu'l-kâme idi hem-çü Resûl
Cümle a‘zâsı laṭîf ü maḳbûl¹⁵

Gülşen-i ḥüsne nihâl-i mevzûn
Mîve-i ‘ilm-i ledünle meşḥûn

İnḥinâlıca iderdi reftâr
Ki odur ḥulḳ-ı Ḥabîb-i Muḥtâr

25 Meyl ider pîşine aḡşân-ı nihâl¹⁶
Olsa ger mîve ile mâl-â-mâl

Ber-i güftârı ḥalâvetli idi¹⁷
Cümle aḥlâḳı melâḥatlı idi

Milket-i luṭfuñ olup pādşehi
Dâ’imâ ḥilmile oldu nigeḥi

¹⁴ Şubh-ı dîdâr M1, M2: Şubḥ u dîdâr M.

¹⁵ Tâmmu'l-kâme idi hem-çü Resûl / Cümle a‘zâsı laṭîf ü maḳbûl M: Tâmmu'l-kâme idi ol dârâ / Hem tenâsüblü idi her a‘zâ M1, M2.

¹⁶ Meyl ider pîşine M: Meyli arza ider M1, M2.

¹⁷ Ber-i güftârı M1, M2: bürde güftârı M.

Şāh-ı ıqlīm-i velāyetdür ol
Merd-i meydān-ı kerāmetdür ol

Vaşf u medḥi ne kadar olsa sezā
Oldı zīrā ki o ma'şūk-ı Ḥudā

30 Maḥrem-i rāz-ı Ḥabīb-i Ekrem
Vāşıl-ı sırr-ı Resūl-i a'zam

Oldı ol vāriş-i Sulṭān-ı Rūsūl¹⁸
Yiridür dirlere ise vāriş-i gül

Meş'al-efrūz-ı şerī'atdur o māh
Reh-nümā oldı ṭarīkatda o şāh

Gülşen-i ma'rifetüñ bülbülidür¹⁹
Çemenistān-ı ḥaḳīkat gülidür

Dürr-i esrār ile pür bir deryā
Meşnevīsidür anuñ ey dānā²⁰

35 Öyle ki ḳa'rina irmez gavvāş
Leb-gezān vüs'atine nice ḥavāş²¹

Baḥr-ı zātına ḳıyās ol ḳaṭre
Ḳaṭre ammā ki ber-ā-ber baḥre

Milk-i ma'nāda ma'ārif-zīver
Oldı her beyti anuñ bir ḳişver

¹⁸ Oldı ol vāriş-i Sulṭān-ı Rūsūl M: Vāriş-i ḥazret-i Sulṭān-ı Rūsūl M1, M2.

¹⁹ Gülşen M: Devḥa M1, M2.

²⁰ Meşnevīsidür anuñ ey dānā M: Meşnevī nām kitābı cānā M1, M2.

²¹ Leb-gezan vüs'atine M: Oldı seyyāḥı anuñ M1, M2.

Oldı şeh-zāde-i Şiddîk-ı ‘Atîk
Ki odur Mefhâr-ı Kevneyne şadîk

Nesl-i Bū-bekr-i celiyyü’l-ḥasebūñ
A‘nî ebnâ’-i ‘aliyyü’n-nesebūñ

40 On birincisidür ol pāk-nijād
O sütüde-dil ü ferḥunde-nihād

Görüp āyînini şemsile kamer
Döndiler vecde gelüp şām u seḥer

Müşterî oldı sa‘âdet-cüyân
Hem ḥarîdâr-ı fuyüzât ey cân²²

Neyyir-i ḥazret-i Mevlânâdan
Şems-i kâdr ü şeref-i Monlâdan

Naḳşîññ fikri olup zühreye kâr
Dem-be-dem eylemede nâle vü zâr²³

45 Gūyiyâ muṭrib olup leyl ü nehâr
Ḳıldı āġâze-i fenn-i edvâr

Gūyiyâ muṭrib olup her şeb ü rûz
Eylemekde nefehât-ı pür-süz²⁴

Faşl idince nice ‘uşşâk u nevâ
Şevḳıla girdi semâ‘ına semâ²⁵

²² Müşterî oldı sa‘âdet-cüyân / Hem ḥarîdâr-ı fuyüzât ey cân M: Müşterî kevkebi her şubḥ u mesâ / Oldı cüyâ-yı sa‘âdet cânâ M1, M2.

²³ eylemede nâle vü zâr M: naġme ider hem-çü hezâr M1, M2.

²⁴ Gūyiyâ muṭrib olup her şeb ü rûz / Eylemekde nefehât-ı pür-süz M: - M1, M2.

Şaş şad u çârda ol murğ-ı cinân
Tutdı dünyâ kafesi içre mekân

Altı yüz yetmiş ikisinde be-nâz
Eyledi bâğ-ı behište pervâz

50 Diñle ey kilk-i za'îf ü kâşır
Reh-i medhinde anuñdur fâtir²⁶

Nice çâbü-k-rev-i meydân-ı suhan
Dağı ser-bâz-ı dilîrân-ı suhan²⁷

Bunca 'acz ile nedür bende mecâl
Anı ta'rîfe idem baş-ı maķâl²⁸

Hüsninüñ metnini kim ve'l-hâşıl
Şerh olunmaq ya olur mı kâbil²⁹

Çalışmamızda mukâyeseye konu olan hilye-i Mevlânâ'lardan ikincisi ise Bursalı Ali Rızâ Efendi'ye aittir. 1815'te Bursa'da doğan Ali Rızâ Efendi, İstanbul'da Sadâret Mektûbî Odası'nda yetişmiş, daha sonra mâbeyn kâtipliği, Anadolu ordu müsteşârlığı, Ayân Meclisi azâlığı görevlerinde bulunmuştur. 1905 yılında İstanbul'da ölmüştür. Mevlevî tarikatına mensubiyeti bilinen Ali Rızâ Efendi'nin Meslek-hâne-i Hümayûn adlı târihî-siyâsî eserinin yanında, bir süre Kartal'da ikâmet etmesi üzerine kaleme aldığı Kartal-nâme'si mevcuttur.³⁰ Rızâ'nın Mevlânâ için yazdığı bir de Hilye-i Mevlânâ'sı bulunmaktadır. Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi'nde ta'lik hatla yazılmış bir levhası da bulunan³¹

²⁵ Şevkıla girdi semâ'ına semâ M: Devre girdi küre-i çarh-ı velâ M1, M2.

²⁶ Diñle ey kilk-i za'îf ü kâşır / Reh-i medhinde anuñdur fâtir M: - M1, M2.

²⁷ Nice çâbü-k-rev-i meydân-ı suhan / Dağı ser-bâz-ı dilîrân-ı suhan M: - M1, M2.

²⁸ Bunca 'acz ile nedür bende mecâl / Anı ta'rîfe idem baş-ı maķâl M: - M1, M2.

²⁹ Hüsninüñ metnini kim ve'l-hâşıl / Şerh olunmaq ya olur mı kâbil M: - M1, M2.

³⁰ "Rıza Ali Efendi (Bursalı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 7, Dergâh, İstanbul 1990, s. 327.

³¹ Uzun 1998, s. 46-47.

Hilye-i Mevlânâ'nın bilinen tek nüshası, aynı kütüphanede 2454 numarada kayıtlı yazma mecmuanın 82b-83a varaklarında yer almaktadır.

Bu eserin metni aşağıda yer almaktadır. Eser, Numan Külekçi tarafından da okunmuştur.³² Metnin birkaç yerinde, Külekçi'nin okuma tercihleri ile farklılık gösteren tercihlerimiz dipnotta verilmiştir.

Hilye-i Hazret-i Mevlânâ

... - - / . . . - / . . -

İdelüm besmeyleyle feth-i kelâm
Olalum Pîr hıdmetinde gulâm

Çand-i vaşfiyla elde hâme döne
Ta'mı çüb-1 nebât-1 Şâma döne

Açalum dâğ-1 sineyi hurrem
Dikelüm şahın-1 ıışka tâze 'alem

Vaşf-1 hilye-i pāk-i Mevlânâ
Böyledür şâh-1 milk-i ıışk-1 Hudâ

5 Böyledür nahl-i nūr-1 bāğ-1 kemāl
Şâhib-i 'afv u luţf-1 ehl-i cemāl

Gerçi haddüm degül benüm bu makāl
Halk maħabbetle belki ide su'âl

Hüsni yanında zerre şems-i cihân
İntizâr-1 dü-çeşm-i hūr-1 cinân

³² Numan Külekçi, *Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, C. 1, Aktif, Erzurum 1999, s. 93-96.

Bülbül-i kıuds-i ‘âlem-i lâhût³³
 Vechi tev’em-i gülşen-i melekût³⁴

Cezb idüp ‘ışk-ı Şems-i Hakk anı
 Felek-i kadre mâhdur şanı

10 Gördi Faḥr-ı cihân-ı nūrānî³⁵
 Börkile eyler ‘arşda devrānî³⁶

Şeb-i Mi‘râcda Pād-şāh-ı Rüsül
 Ugrayup gördi anı Şāh-ı Rüsül

Anı kıldı su’âl Cibrîle
 Didi Şiddîk-‘Atîkdan bu gele

Na‘tını kıldı Faḥr-ı ‘âlem anuñ
 Bildi aşḥâb bu vechile şānuñ

Resm-i sîmâda ḥâzret-i Mütê‘âl
 Gül gibi kıldı anı gonca-mişâl

15 Nūr-ı vechin gören didi ekşer
 Qamer ü şemsden daḥı enver

Vech-i ḥüsni münevver [ü] rüşen
 Çünkü Firdevs-i ‘ışkıdı bu gülşen³⁷

³³ Bu mısırâdaki “kıuds-i” kelimesi, Külekçi s. 93’te “kıuds” şeklinde yalın okunmuştur.

³⁴ Külekçi s. 93’te bu mısırâ “Vech-i tevvâm gülşen-i melekût” şeklinde okunmuştur.

³⁵ Bu mısırâdaki “nūrānî” kısmı, Külekçi s. 93’te “nūr-âyna” şeklinde okunmuştur.

³⁶ Külekçi s. 93’te bu mısırâ, “Bir kelim eyler ‘arşda hürâyna” şeklinde okunmuştur.

³⁷ Bu mısırâdaki “ışkıdı” kelimesi, Külekçi s. 93’te “ışkıda” şeklinde okunmuştur.

Nūr-ı udsiyle olu pek alā
Pādşehler ul oldu ana sezā

Şekl-i ebrūsı nev-hilāl-i kemāl
Nūr ile oldurur cihānı cemāl

Gül-i hūsnine cān rāğıb idi
arşu arşu ol iki hācib idi

20 Vūs‘at-i dīdeleri hūmmārı³⁸
Mest iderdi bu arh-ı devvārı

Ne şaru idi gözleri ne siyāh
Yūsuf-ı şānīdür bu hūsnile şāh³⁹

Reşk iderdi ana ğazāl-i Hōten
Çeşm-i şāhānesin görüp birden

add-i tūbāsıdur melīh ne za‘if
Ġonce-i ter idi o vech-i laif

Liħye-i pāki idi hātt-ı nazīf⁴⁰
Cedd-i alāsı gibi fev-ı naħīf

25 Şubh-ı dīdārı pek hālāvetli
Nuk-ı pākinde pek şalābetli

³⁸ Bu mısırådaki “hūmmār” kelimesi, Kūlekçi s. 93’te “hūmmār” şeklinde okunmuştur.

³⁹ Bu mısırådaki “hūsnile” kelimesi, Kūlekçi s. 93’te “hilye-i” şeklinde okunmuştur.

⁴⁰ Bu mısırådaki “Liħye” kelimesi el yazması metinde “حليہ” şeklinde yazılmıştır. Kūlekçi s. 93’te de “Hilye” olarak okunmuştur. Ancak, “sakal”dan bahsedilen bu beyitte müstensih’in “الحية” yerine yanlışlıkla “حليہ” yazmış olması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

Bağcıcağ levnine ne reng-i siyāh
Şaruya māʿil idi zerrin ü māh

Fağır-ı Kevneyn kāmetininde tamām
Cümle aʿzāsı hūb u hūb-endām

Ne mülağğamdı cismi ne lāğar
Cilve-bağş-ı cihāndı bu server

Dağı bī-mū bu cism-i zībāsı
Sīm-i hāliş gibidür aʿzāsı

30 Mağfice ider idi reftāri
Gözedüp deʿb-i nūr-ı Muğtāri⁴¹

Budur ol dürr-i pākize-i refiğ
Kurretüʿl-ʿayn-ı hazret-i Şiddiğ

Olsa kalbe mağabbeti vāşıl⁴²
Olur ʿışğ-ı Muğammedī hāşıl

Gūş-ı hāl ile istimāʿ eyle
ʿİşğa gel ey gönül semāʿ eyle

Nesl-i pāk-i Muğammedīdendür
Goncatur bāğ-ı Ağmedīdendür

35 Serv-i gül-bāğçe-i kerāmetdür
Bülbül-i gülşen-i velāyetdür

⁴¹ Bu mısırâdaki “Gözedüp” kelimesi, Külekçi s. 94’te “Güne dönüp” şeklinde okunmuştur.

⁴² Bu mısırâdaki “Olsa” kelimesi, Külekçi s. 94’te “Ola” şeklinde okunmuştur.

Ḳonyada bülbülân ses idemez
Bildigi gibi anda [hîç] ötemez⁴³

Edebe sa‘y ider her an kendi
Ol çemende benefşe baş egdi

Meşnevî baħrına dūr-i ‘irfân
Mağz-ı Ḳur‘ân gevherine kân

Meşnevî feyz-i Ḥaḳḳ ve‘l-hâşıl
Olamaz ğavrına cihân vâşıl

40 Altı yüz dördte oldı tâb-âver
Ḳıldı kevne tūlū‘ yevm-i şeħer

Altı yüz yetmiş ikisinde o bāz⁴⁴
Ḳıldı gülzār-ı cennete pervāz

Ḥilye-i pākini **Rızā** söyler
Cürminūñ ‘afvını recā eyler

Ağzımızuñ sözi degül bu kelām
Añladır nāḳış-ı suħanla merām

Ḥazret-i Pirden isterem destūr
‘Afv ola varsa sözlerümde ḳuşūr

45 Eyle ey ḥāme sözde ḥatm-ı kelām
Faħr-ı ‘āleme ḳıl şalāt ü selām

⁴³ Bu mısırâdaki “[hîç]” kelimesi, Külekçi s. 94’te metin tamiri yoluyla eklenmiştir.

⁴⁴ Bu mısırâdaki “bāz” kelimesi, Külekçi s. 94’te “yaz” şeklinde okunmuştur. Mevlânâ’nın 17 Aralık’ta kış mevsiminde vefât ettiği göz önüne alındığında “yaz” kelimesinin yanlış olacağı anlaşılmaktadır. Onun yerine, “be” harfindeki tek noktanın biraz genişçe konmuş olabileceği ihtimali ile ikinci mısırân manâsı da düşünülerek, “şahin, doğan” anlamlarına gelen “باز” kelimesini almanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Makaleye konu olan iki “Hilye-i Mevlânâ” metnini de verdikten sonra çalışmanın esas bölümüne, bu eserlerin mukâyesesine geçeceğiz. Bu mukâyese şekil, muhtevâ, dil ve üslûp açısından olacaktır. Mukâyese çalışması esnasında Nakşî'nin eseri “N” ile Rızâ'nın eseri de “R” ile gösterilecektir. Eserlerdeki beyitler ve mısralarına atıfta bulunurken, beyitler (N1) (R3), mısralar (N1a) (R3b) gibi şekillerle gösterilecektir.

A. Şekil Açısından Mukâyese

1. Nazım Şekli

Her iki eser de mesnevî nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Mesnevî formunun genel tertip hususiyetlerine, N’de kısmen uyulurken (girişte eserin ismi, sebep-i telîfi; bitişte kaleme hitâb), R daha küçük hacimde olmasına rağmen mesnevî plânına daha fazla riâyet etmiştir. Bilhassa R’nin giriş (besmele, sebep-i telif, medhiyye, mirâciyye), ve bitiş/hâtıme (mahlas, duâ/taazzür, kaleme hitâb, salvele) bölümlerinde bu tertip, kısmen de olsa, daha bâriz görülmektedir.

2. Beyit Sayısı

R 45 beyitten, N ise 53 beyitten oluşmaktadır. N’nin 1175 ve 4008’deki nüshaları ise 47 beyittir. Biz bu çalışmada daha tam görünen 2163’teki nüshayı esas alıp, farklılıkları aparatta göstermiştik.

3. Vezni

Her iki eser de aruz vezni ile yazılmış olup, N Remel bahrinin “*fe’îlâtün fe’îlâtün fe’îlün*” kalıbıyla, R ise Hafif bahrinin “*fe’îlâtün mefâ’ilün fe’îlün*” kalıbıyla kaleme alınmıştır. Her iki bahrin ilk (fe’îlâtün) ve son (fe’îlün) tef’ileleri bazen, sırasıyla “*fâ’îlâtün*” ve “*fa’lün*” şeklinde de kullanılabildikleri için vezin yeknesaklıktan kurtulup dinamizm kazanmıştır. N’de vezin kusurları yok denecek kadar azdır. Buna karşılık R’de vezin kullanımı daha başarısız görünmektedir:

Med yapılması gereken kelimelerde med yapılmaması (R6b, R16b *Halk, şışkıdı*) bir kusur sayılmakta, sâkin nûnla biten uzun vokalli hecelerde med yapılması (R19a, R36a *cân, bülbülân*) da âhengi bozan bir durum olarak kabul edilmektedir.

B. Muhtevâ Açısından Mukâyese

1. Giriş Bölümü

N'nin 2 beyitlik (N1-2) giriş bölümüne karşılık R'nin girişi 13 beyitten (R1-13) oluşmaktadır. N'nin girişinde sadece “eserin ismi” (N1a *Hilyesin hazret-i Mevlânânuñ*) ve “sebeb-i te'lîf” (N2 *Eyleyen anı şehâ zîb-i kitâb/Yazdı bu resme nice lafz-ı şavâb*) kısmı yer alırken, R'de “besmele” (R1a *İdelüm besmeleye fetḥ-i kelâm*), “sebeb-i te'lîf” (R1b-6 *Gerçi haddüm degül benüm bu maḳâl/Halk maḥabbetle belki ide su'âl*), “eserin ismi” (R4a *Vaşf-ı hilye-i pāk-i Mevlânâ*), “Mevlânâ medhiyesi” (R7-13 *Hüsni yanında zerre şems-i cihân/İntizâr-ı dü-çeşm-i hür-ı cinân*) ve bu medhiye bölümünün içinde yine medhiyeyi destekleyici bir “mi'râciyye” bölümü (R10-13 *Şeb-i Mi'racda Pâd-şâh-ı Rüsül/Uğrayup gördi anı Şâh-ı Rüsül*) bulunmaktadır.

2. Konunun İşlendiği Bölüm

Bu bölümde Mevlânâ hakkında çeşitli noktalara değinilmiştir. N'de bu bölüm R'ye göre daha detaylı bir şekilde 47 beyitte (N3-49) yer alırken, R'de konu 28 beyitte (R14-41) ele alınmıştır.

a. Fizikî Özellikleri

Mevlânâ'nın fizikî görünüşü ile ilgili olarak her iki eserde ortak olarak sî-mâsı (N3-5; R14-17 *verd-i sefid, nūr-ı vech, mihr, nūr-ı Kudsi, gıbta-âverde-i bedr, gönca, münevver, rüşen*), kaşları (N6-8,10; R18-19 *iki mısra-ı siyeh-levn, karşı karşı iki hâcib, nev-hilâl-i kemâl*), gözleri (N11-13; R20-22 *vâsi', çeşm-i humâr, Ne ziyâde şaru idi ne siyâh*), saç-sakalı (N17-19; R24, 25 *haṭṭ-ı şeb-reng, üsti naḥîf, Ger siyeh-reng idi diseñ kâbil, fi'l-cümle şaruya mâ'il, liḥye-i pāk, haṭṭ-ı nazîf*), boy-posu (N23-24; R23a, 27 *tâmmu'l-kâme, cümle a'zâsı laṭîf ü maḳbûl, nihâl-i mevzûn, ḳadd-i tûbâ, Faḫr-ı Kevneyn ḳâmetinde, cümle a'zâsı ḫûb u ḫûb-endâm*), vücudu (N19-20; R28-29 *laḫm-ı cismi vasaṭu'l-ḫâl, bî-mû, cism-i zîbâ, sîm-i sârâ, Ne mülaḫḫamdı cismi ne lâğar, sîm-i ḫâlîş*) yer almaktadır. N'de ise bunlara ilaveten alınından (N9 *levḫ-i pişân, rüşen, açılmış süsen*), burnundan (N14-15 *bîni-i pāk, ḫûb u mevzûn-elîf-i sîm-endâm*) ve yanaklarından (N16 *Ne mülaḫḫam idi ruḫlar ne naḥîf, nev-şüküfte gül, vech-i laṭîf*) bahsedilmiştir. Buna göre Mevlânâ, parlak, yuvarlak bir yüze; açık, parlak bir alına; ince, kavisli kaşlara; geniş, mahmur, açık kahverengi gözlere; ince, düzgün ölçülü bir burna ve normal dolgunlukta pembemsi yanaklara sahiptir. Mevlânâ'nın saç sakalı yer yer koyuya yakın olsa da genelde kumral ve incedir.

Uzuna yakın orta boyu ve birbiriyle orantılı uzuvları olup, normal kilodaki vücudu beyaz, tüysüz ve temizdir.

b. Hâl ve Hareketleri

Her iki eserde de Mevlânâ'nın konuşması (N26a; R25b *ber-i güftârî halâvetli, Nuḡk-ı pâkinde pek şalâbetli*), yürüyüşü (N24-25; R30 *İnḡinâlıca iderdi refṡâr, meyl ider pîşine, maḡfîce, de'b-i nûr-ı Muḡtâr*), edebî ve ahlâklî oluşu (N26b; R37 *cümle aḡlâkı melâḡatlı, edebe sa'y ider her an*) ele alınmış; N ayrıca bakışından (N27 *Dâ'imâ ḡilmile oldı niḡehi*) da söz etmiştir. Bu ifâdelere göre Mevlânâ tüm hâl ve hareketlerinde ölçülü ve edeplidir. Söz söylemesini bilen tatlı dili ve yumuşak, şefkatli bakışı ile çevresindekilere huzur telkin eden Mevlânâ'nın, yürürken sakin olup önüne hafifçe eğildiği anlaşılmaktadır.

c. Manevî Vasıfları

Mevlânâ'nın velâyet ve kerâmet ehli oluşu (N28; R35 *şâh-ı iḡlîm-i velâyet, merd-i meydân-ı kerâmet, serv-i gül-bâḡçe-i kerâmet, bülbül-i gülşen-i velâyet*) iki eserde de yer almaktadır. N bunların sayısını artırarak ilim, şeriat, tarikat, hakikat, marifet özelliklerini (N30-34 *Maḡrem-i râz-ı Habîb-i Ekrem, vâriş-i Sulṡân-ı Rûsül, meş'al-efrûz-ı şerî'at, reh-nümâ oldı tarîkatda, gülşen-i ma'rifetüñ bülbülü, çemenistân-ı ḡaḡîkat gülî*) de konu edinmiştir. Mevlânâ, dinî hayatın her cephesini yaşamaya çalışan; buna karşılık zâhirî ve bâtinî pek çok özellikle donatılan bir kişidir.

d. Soyu ve Hayatı

Mevlânâ'nın soyu (N38-40; R31,34 *şeh-zâde-i Şiddîk-ı 'Atîk, Nesl-i Bû-Bekr-i celiyyü'n-nesebüñ ... on birincisi, Ḳurretü'l-'ayn-ı ḡazret-i Şiddîk, nesl-i pâk-i Muḡammedî*), doğum (N48; R40 *şaş şad u çâr, altı yüz dört*) ve ölüm (N49; R41 *altı yüz yetmiş iki*) tarihleri hakkında her iki eserde de malûmat yer almaktadır. Bu bilgilere göre Mevlânâ, Hz. Ebûbekir'in on birinci göbekten torunudur. Hicrî 604'te doğmuş, 672 yılında vefat etmiştir.

e. Eseri ve Etkileri

İki eserde de "Mesnevî"ye (N34-37; R38-39 *Dürr-i esrâr ile pür bir deryâ, ḡa'rina irmez ḡavvâş, Maḡz-ı Ḳur'ân gevherine kân*) ve Mevlânâ yolunun önemli erkânından "semâ"ya (N41,47b; R33 *Şevḡıla girdi semâ'ına semâ, 'Işḡa gel ey ḡönül semâ' eyle*) değinilmiştir. N'de "mûsikî"ye (N45-47a *ḡüyyiâ muṡrib olup, Faşl idince nice 'uşşâḡ u nevâ*) dâir dikkatler de yer almaktadır. İlgili bölümlerden, Mesnevî'nin, Kur'an'ı doğru anlamaya yönelik çok çeşitli

ipuçları ile dolu olduğu, Mevlevîliğin erkânından olan semâ' ve mûsikînin de, evrenin tümü düşünüldüğünde, önemli remizler içerdiği anlaşılmaktadır.

3. Bitiş (Hâtîme) Bölümü

İki eserde de bitiş bölümü son dört beyittir (N50-53; R42-45). N'de “mah-las” konunun işlendiği asıl bölümde (N44a *Nakşinüñ fikri olup zühreye kâr*) verilmişken, R'de bitiş bölümünde (R42a *Hilye-i pâkini Rızâ söyler*) verilmiştir. N'de bütün bir bitiş bölümü “kaleme hitâb” (N50-53 *Diñle ey kilk-i za'if ü kâşır*) ile geçerken, R'de sadece tek beyitte “kaleme hitâb” (R45 *Eyle ey hâme sözde hatm-ı kelâm*) vardır. Mesnevî plânına uygun olarak R'nin bitiş bölümünde “duâ/taazzür” (R42b, 44 *Cürminüñ 'afvını recâ eyler/'Afv ola varsa sözlerüme kuşür*) ve “salvele” (R45b *Fahr-ı 'âleme kıl şalât ü selâm*) kısımları bulunurken, N'de bu bölümler yer almamaktadır. N bu bölümde sadece, Mevlânâ'nın vasıflarını övmeye ve güzelliğini anlatmada tüm kalemlerin ve şâirlerin, dolayısıyla kendisinin de aciz kalacağından bahseder (N50b-52a *Reh-i medhinde anuñdur fâtir/Nice çâbük-rev-i meydân-ı suhan/Dağı ser-bâz-ı dilîrân-ı suhan/Bunca 'acz ile nedür bende mecâl*). R'de şâir bu konudaki acziyetini tek beyitte (R43 *Ağzımuñ sözi degül bu kelâm/Añladır nâkış-ı suhanla merâm*) dile getirir.

C. Dil ve Üslûp Açısından Mukâyese

1. Dil

Dîvân şiirinin klâsik dil özellikleri ve kelime kadrosu, 19. yüzyılda yazıldıkları kabul edilen bu iki esere de hâkim görünmektedir. Eserlerin, konunun işlendiği asıl bölümlerinde kullanılan bazı kelime, terkip, mısra ve beyitlerde büyük benzerlikler dikkati çekmektedir: Örneğin, “N6a *şekl-i ebrûsı* – R18a *şekl-i ebrûsı*”, “N10b *karşu karşu iki hâcib* – R19b *karşu karşu ol iki hâcib*”, “N11a *vâsî' ol iki çeşm-i humâr* – R20a *vüs'at-i dîdeleri hammârî*”, “N11b *mest iderdî* – R20b *mest iderdî*”, “N12a *Ne ziyâde şaru idi ne siyâh* – R21a *Ne şaru idi gözleri ne siyâh*”, “N13 *Reşk iderdî Hoten âhûsı eger/Çeşm-i şâhânesine kılsa nazar* – R22 *Reşk iderdî aña gâzâl-i Hoten/Çeşm-i şâhânesin görüp birden*”, “N16b *Nev-şüküfte gül idi vech-i laîf* – R23b *Goncel ter idi o vech-i laîf*”, “N17b *Cedd-i a'lâsı gibi üsti nañîf* – R24b *Cedd-i a'lâsı gibi fevķ-ı nañîf*”, “N21a *Dağı bî-mû idi cism-i zîbâ* – R29a *Dağı bî-mû bu cism-i zîbâsı*” gibi.

2. Üslûp

İki eser arasında kelimeler ve terkipler bakımından benzerlik olduğu gibi, kullanılan teşbihler açısından da benzerliklere rastlanmaktadır: Kaşları hakkındaki “N6a *Şekl-i ebrûsı idi hem-çü hilâl – R18a Şekl-i ebrûsı nev-hilâl-i kemâl*” ile “N10b *Karşu karşu iki hâcib cânâ – R19b Karşu karşu ol iki hâcib idi*”, boyu hakkındaki “N22a *Tâmmu’l-kâme idi hem-çü Resûl – R27a Fahr-ı Kevneyn kâmetinde temâm*” ve yürüyüşü hakkındaki “N24 *İnşinâlıca iderdî refâtâr/Ki odur hulq-ı Habîb-i Muhtâr – R30 Maḥfice ider idi refâtârı/Gözedüp de’b-i nûr-ı Muhtârî*” ifâdelerindeki benzetmeler örnek olarak gösterilebilir. Ancak, daha hacimli olmasının bir getirisi olarak bilhassa konunun işlendiği asıl kısımda N’nin tasvirleri R’ye nazaran daha güçlü ve ayrıntılıdır.

Sonuç

Yazılış tarihleri hakkında elimizde kesin bilgi olmamakla birlikte, Nakşî (doğ.18 yy. sonu-öl. 1854) ile Rızâ’nın (doğ. 1815-öl. 1905) biyografileri göz önüne alındığında, N’nin R’den önce kaleme alınmış olma ihtimâli güçlenmektedir. Konunun işlendiği asıl bölümlerdeki muhtevâ, dil ve üslûp arasında görülen benzerlikler ve ortaklıklar ilk plânda R’nin N’yi birebir taklit ettiğini düşündürse de, bilhassa eserlerin şekil ve tertip özelliklerindeki ciddî farklılıklar, iki eser arasında “birbirinden etkilenme ve/veya birbirini taklit” tezinden çok “her iki eserin de dil ve üslûpta kendilerinden daha önce kaleme alınmış eser veya eserlerden etkilendikleri” tezini güçlendirmektedir. Bu iki “hilye-i Mevlânâ” örneğinden yola çıkarak, Mevlânâ hakkında verilen subjektif ve objektif bilgilerin kaynağını, tezkire ve menâkıpnâme (özellikle menâkıb-ı Mevlânâ) türü eserlerde aramak gerekmektedir. Tek türde (hilye) ve tek formda (manzum/mesnevî) yazılmış iki farklı eserin şekil, muhtevâ, dil ve üslûp açılarından yapılmaya çalışılan bu mukâyesesi, türün diğer tüm örnekleri ile birlikte, türler (tezkire – menâkıb-nâme – hilye) ve formlar (mensur – manzum) arasında yapılacak bir üst mukâyese çalışmasının zemini olur ise bu makale amacına ulaşmış olacaktır. ©

KAYNAKLAR

- Bursalı Ali Rızâ, *Hilye-i Mevlânâ*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 2454, 82b-83a.
- ERDOĞAN, Mustafa, "Lütfî Mehmed Dede ve Hilye-i Mevlana Adlı Eserine göre Mevlana'nın Özellikleri", *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 59-82.
- GÖRE, Zehra, "Lütfî Muhammed Efendi'nin "Hilye-i Hazret-i Mevlânâ"sı", *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 111-128.
- KOÇ-KESKİN, Neslihan, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin Hilye'sine göre Mevlana", *Erdem Dergisi*, S. 50 (Doğumunun 800. Yılında Mevlânâ Özel Sayısı), 2008, s. 197-222.
- KÜLEKÇİ, Numan, *Mesnevi Edebiyatı Antolojisi*, C. 1, Aktif, Erzurum 1999.
- Nakşî Mustafa Dede, *Hilye-i Mevlânâ*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 1175, 10b-11a.
- , *Hilye-i Mevlânâ*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 2163, 48b-49b.
- , *Hilye-i Mevlânâ*, Mevlânâ Müzesi İhtisas Kütüphanesi, No: 4008, 13a-15b.
- PALA, İskender, *Hilye-i Saadet*, TDV, Ankara 1991.
- "Rıza Ali Efendi (Bursalı)", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. 7, Dergâh, İstanbul 1990, s. 327.
- ÖZCAN, Nuri, "Nakşî Mustafa Dede", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 32, TDV, İstanbul 2006, s. 334-335.
- ÖZTUNA, Yılmaz, "Nakşî Dede Efendi (Neyzen Şeyh Mustafa)", *Türk Ansiklopedisi*, C. 25, MEB, Ankara 1977, s. 88.
- UZUN, Mustafa, "Hilye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, TDV İstanbul 1998, s. 44-47.